

Egy téves gondolkör buktatóiról és veszélyeiről

Gondolatok
Zsidai József írásáról

Vajda Erik

A *Javaslat...* szerzőjéhez meglehetősen hosszú és – remélem – kölcsönös szakmai barátság és tisztelet fűz. Ezért előljáróban el kell mondanom, hogy ha az alábbiakban élesen bírálom gondolatait, az nem a személynek szól, hanem egy – mély meggyőződésem szerint – hibás (és veszélyes) gondolati rendszernek.

Az átszervezés indokai és a megközelítés elvi hibái

„Őrült beszéd, örült beszéd, de van benne rendszer”*** – mondanám Poloniusként Zsidai/Hamlet javaslatairól. Mondanám, de ott a bökkenő, hogy a „beszéd” – mármint a *Javaslat...* éppen azért olyan, amilyen, mert a rendszer, pontosabban a gondolati rendszer, amely mögötte van, mélységesen hibás.

Nem újdonság a gondolkodás történetében (és a politika, vagyis az érdekek ütköztetésének történetében sem) az az eljárás, amikor egy elérni kívánt, vagy legalábbis „megkockáztatott” célt tűz ki valaki és aztán ehhez indokokat keres, miközben úgy tűnik, mintha a célállapot, vagy az arra való törekvés az indokok logikus következménye lenne. Így válik a (gyakran tudományos köntösbe öltöztetett) tartalom a cél látszólagos szülőjévé, miközben csak annak szolgája, csomagolóanyaga.

Itt is ezzel a jelenséggel állunk szemben. Kevés az ország pénze? Ezen belül kevés – és egyre kevesebb – jut a könyvtárakra, ezen belül a szerző által – korántsem indokolatlanul és (biztos vagyok benne) nem személyes érdekből – favorizált felsőoktatási könyvtárakra, valamint a nemzeti könyvtárra, a városi könyvtárakra és az iskolai könyvtárakra? Mindenki tudja: valóban kevés a pénz, valóban egyre kevesebb jut, nemcsak a felsoroltaknak, a többieknek is. A helyzet rossz, és e rossz helyzet „támadása” ellen védekezni kell. A védekezésnek sokféle formája lehet, a hazai könyvtárak, könyvtárosok kín-keservesen, de

---

* Az alábbiakat nem valamely könyvtár képviselőjében írom. Ezért is tüntettem fel „munkahelyként” az egyesületet, amely azzal tisztelt meg, hogy elnökévé választott. Gondolataimat azonban nem egyeztettem az MKE elnökségével; azok személyes véleményemet tükrözik.

** Shakespeare, W.: Hamlet, Dán királyfi. 2. felvonás, 2. szín. Arany János fordítása.

gyakran egyben leleményesen nyúlnak egyik eszközhöz a másik után. No de itt a megoldás, minden politika panaceája: ha egyszer kevés a foka, néhány eszkimót kell agyonütni.

Ez az utóbbi – ha tetszik az eszkimóknak, ha nem – világos gondolatmenet, amit lehet vitatni, vagy éppen elítélni is, de nincs benne semmi logikai hiba. Hanem amikor úgy teszünk, mintha elvek és tudományos igazságok szülnék a likvidáció gondolatát, akkor a valóság a feje tetejére áll.

Mit is mond szerzőnk? (elnézést a hosszú, alig rövidített idézetért):

„A könyvtári rendszert át kell alakítani, melynek (gondolom: aminek, V.E.) két döntő oka van:

1.) Kb. 40 éve alig változott a könyvtári rendszer, ugyanakkor a társadalmi környezetben mélyreható változások történtek ... a struktúrában megmerevedés, stagnálás, ... anakronizmus tapasztalható.

2.) Az állami könyvtárak működése... az ellehetetlenülés irányába halad. A feszültség feloldását ... racionalizálással és takarékossgal kell megoldani ... föl kell szabadítani és át kell csoportosítani 1 Mrd Ft-ot.”

A valóságos cél, a „harminc ezüstpénz”, tehát 1 milliárd forint. Ezt kell „kitermelni” a magyar könyvtárügy „üdvére”. Mielőtt azonban arról beszélnénk, hogy egyáltalán kitermelhető-e ilyen módon ez a pénz, és ha netán igen, akkor kinek a javára, lássuk az átszervezés többi – szerzőnk által említett – indokát, hiszen van több is az említett két „fő indok” mellett.

„Az egyetemi könyvtár és élettere” c. alfejezetet folytatva helyzetkép következik (ezt utóbb még megemlítjük). E helyzetkép harmadik részében bukkan fel a második indok: a hálózati elv kísérete. A szerző szerint jelentős könyvtárak nem vonták le a konzekvenciát abból, hogy a *„... centralizált hatalmi, igazgatási dominanciát ... a mellérendelő és decentralizált szisztéma váltotta fel”*. Ismertetve a néhai hálózati elvet (némiképp hiányosan, főként annak hierarchikus szerkezetét hangsúlyozva) és a hálózatok jogi szabályozásának lépcsőit, arra a következtetésre jut, hogy: *„... ez a vezérelv korszerű volt, de mára a felsőoktatási és a városi könyvtárak kivételével elvesztette aktualitását. A könyvtárügyet gyötrő traumák egyike – eszerint – a hálózati rendszer összeomlása. Ez a tény önmagában megkérdőjelezi 5 országos nagykönyvtár és a 19 megyei könyvtár hajdani státusának fenntartását”* (kiemelés tőlem, V.E.). Eddigre már kiderült, hogy – legalábbis a

szakkönyvtárak esetében – nemcsak a hálózati státus, hanem a lét kérdőjeleztetik meg.

Megvan tehát a harmadik indok: a hálózati elv összeomlása. Lássuk, van-e még több is a szerző tarsolyában? Van bizony! Az országos szakkönyvtárak felszámolását indokolni kívánván, ezt is kifejti: *„A világtérkép lapjain aligha lehet olyan országot találni, amely 10 országos jellegű könyvtárat tud felmutatni, mint Magyarország.”* Ezt példák követik, amelyek – mintegy kivételként – éppen az USA országos orvostudományi és mezőgazdasági országos szakkönyvtáraival kezdődnek (a National Technical Information Centre – NTIS és az Educational Research and Information Centre – ERIC nem kerül szóba). Ezek, akár a német orvostudományi és közgazdaságtudományi könyvtárak persze mind kivételek. Számos, valóban gyakran felsőoktatási-szakkönyvtári és felsőoktatási-közművelődési könyvtári szimbiózist mutató példa után megszületik a mérés, de valóságos indokolást nélkülöző következtetés: *„... számos országos és regionális könyvtári feladatot egyetemi könyvtárak sokkalta költségkímélőbbben tudnak ellátni”*. Íme itt a következő, és érdemben utolsó indok: külföldön máskepp csinálják.

Rövidesen sorra vesszük elemzés végett az immár számbavett indokokat és megvizsgáljuk őket. Mielőtt azonban ezt megtennénk, hadd következzen itt – axiómaként, mivel aligha vitathatóak – három alapelv:

1. A könyvtár információs funkciókat lát el. Működése mindaddig indokolt, amíg az általa szolgáltatott információknak jelentős használói köre van és amíg e körnek kielégítő információkat tud nyújtani. Megszüntetése akkor jöhet számításba, ha e feltételekkel nem rendelkezik, vagy ha megszüntetése – az olvasók/információhasználók érdekeinek lényeges sérelme nélkül – rendkívül jelentős hasznot hajt.

2. A könyvtár fenntartásáról vagy megszüntetéséről a könyvtár fenntartójának kell döntenie. E fenntartó – országos könyvtárak esetében és megyei könyvtárak esetében egyaránt – azokat az érdekeket kell, hogy képviselje, amelyek képviselőre funkcionálisan hivatott, bár szép elvárás, hogy pillantson a tágabb (országos), vagy szűkebb érdekekre is.

3. Ősrégi menedzsment-tapasztalatok szerint az átszervezés, megszüntetés, felszámolás rengeteg pénzbe és időbe kerül. Ezért a döntést (szerintem már a javaslatot is) igen gondos, min-

dent figyelembe vevő kalkulációnak kell (kellett volna ez esetben is) megelőznie, még akkor is, ha az átszervezés fenti feltételei fennállnának.

Ezek után hogyan is néznek ki az indokok?

1. A könyvtári rendszer 40 éve alig változott. Mit is kezdünk ezzel az indokkal?

- ♦ Az állítás és így az indok legnagyobb hibája az, hogy nem igaz. A könyvtári rendszer különösen az utóbbi 30 évben hatalmasat változott, ha nem is eleget. A rendszerhez és annak fejlődéséhez ugyanis nem csak az intézményrendszer tartozik hozzá, sőt nem is az a legfontosabb, hanem a szolgáltatások fejlődése, a felhalmozó könyvtártól, a hozzáférést teremtő könyvtárig (access library) bejárat, vagy megkezdett út, a közhasznú/helyi információk szolgáltatása, a mindezt döntően befolyásoló információs technológia stb. Emellett – bár nem ez a legfontosabb – az intézményrendszer is változott; a szerző maga említi meg a „könnyűnek találtott” könyvtárak és tájékoztatási intézmények (SZMT könyvtárak, ipari ágazati információs intézmények és könyvtáraik) vesztét.
- ♦ Még rengeteg változásra, rengeteg korszerűsítésre van és még többre lesz szükség, akár a szakkönyvtáraknál (ide sorolva funkcionálisan a felsőoktatási könyvtárakat is), akár a közművelődési könyvtáraknál (ha úgy tetszik, behódolva a zagyva angol terminológiának a közkönyvtáraknál, public libraryknél). Ilyen változások szükségesek, hogy mást ne mondjak, az információs technológia alkalmazása, a hálózatok (egyúttal nem az ostromozott értelemben vett, hanem az „igazi” nemzetközi és hazai, számítógépes/távközléses hálózatok) használata, a könyvtári állománygyarapítási, szolgáltatási és ezen belül tájékoztatási funkciók, technológia okozta jelentős átrendeződés miatt. Mindezek a változások nem az intézményrendszerrel függenek – annak elhamarkodott megnyomorítása csak akadályozza végrehajtásukat.

2. Pénz kell. Csak mellékesen: az öt, említett nagykönyvtár költségvetése nem 1 Mrd, hanem megközelítően 600 millió forint, a megyei könyv-

tárak megszüntetése, helyesebben átkeresztelése vagy összeolvasztása a városi könyvtárakkal pedig semmit sem hoz (persze – még látni fogjuk – a többi sem...). Fontosabbak azonban az alábbiak:

- ♦ Vajon mennyibe kerülne intézmények sorának felszámolása, állományok áttelepítése, vagy éppenséggel megsemmisítése, számítógéphálózatok, rendszerek és adattárak áttelepítése, rosszabb esetben felszámolása? A lakosságra háruló olvasási/informálódási többlet-költségekről (városon belüli vagy kívüli utazás stb.) itt nem is szólna.
- ♦ Vajon jó gazda-e, aki egy működő, sőt – reméljük – fejlődő rendszer anyagi gondjainak megváltását egy nagy költségekkel terhelt – úgymond – egymilliárd forintos (egyébként illuzórikus) egyszeri injekciótól várja? És akkor az okozott kárról nem beszélünk!
- ♦ Nincsenek-e más takarékosági és pénzforrások? Ezekről szerzünk az említett helyzetképben sarkítva, gúnyolódva beszél (mintha a bálás ruhavásár lenne az egyetlen „könyvtári pénzügyi lelemény”), és megállapítja, hogy „... költségvetési és piaci alapokon nyugvó feladatokat és pénzforrásokat vegyítenek össze, amely megengedhetetlen”. Nos, meghatározott költségvetési célokra szánt összegeket piaci célra használni valóban megengedhetetlen (még befektetni is tilos). De piaci bevételekkel segíteni a könyvtár költségvetését, nem csak megengedhető, hanem sokkal hasznosabb és rendszere-sebbé tehető forrás, mint a felszámolás.

3. Összeomlott a hálózati elv. Magam is úgy vélem, hogy a régiiek szerint értelmezett hálózati eljavarászt összeomlott. Csakhogy itt is van két bökkenő:

- ♦ A hálózati központok (még a leginkább ilyen, megszünt intézmények sem) nem elsősorban hálózati központok voltak, hanem könyvtárak és tájékoztatási intézmények. Ez nyilvánvaló közhely a – jogelődjét figyelembe véve – 1883-ban alapított Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (OMIKK) esetében, de azoknál is igaz, akik alakulásukkor, vagy röviddel utána hálózati központok lettek.

- ♦ A régi hálózati elv bukásával nem szűnt meg, sem szakterületenként, sem regionálisan számos olyan feladat és szolgáltatás, amit a kisebb könyvtárak várnak a nagyobbtól, illetve amit a nagyobb könyvtár nyújt a kisebbnek, méghozzá olyan könyvtár, amelynek ez természetes feladata. A volt hálózati funkcióról csak lefoszlik a felesleg és hierarchikus bürokrácia. A funkciókból – változó és változatlan formában – sok minden tovább él, vagy legalábbis kívánatos, hogy tovább éljen.

4. Külföldön nincsenek országos szakkönyvtárak, vagy legalábbis kevesebb van. Vajon ez az indok valóban indok-e?

- ♦ Ha a szerző által bemutatott kép kissé egyoldalú is, van benne igazság. Csak hogy a jelenlegi szervezet itt is, ott is történelmi fejlődés eredménye. A külföldi analógia vajon azt jelenti-e (mondjuk az Egyesült Államokból indulva ki), hogy az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ és az Országos Orvostudományi Információs Központ és Könyvtár maradhat, de – elfelejtve az NTIS-t és az ERIC-et – az OMIKK és az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum pusztuljon, nem is beszélve az Országos Idegennyelvű Könyvtárról, hiszen – anatómia! – melyik országban is van Biblioteka Inostrannoj Literatury? Arra már csak röviden utalnék, hogy a hannoveri Technische Informationsbibliothek országos szakkönyvtárként alakult meg – jöllehet valóban egy egyetemi könyvtár szervezeti kereteiben. Nálunk vajon melyik egyetemi könyvtárban legyen az országos műszaki szakkönyvtár? A külföldi példa mechanikus másolása ugyanúgy sehová sem vezet, mint ahogy az ismeretes helyzethez vezetett a Záhonyon túli példák – szerencsére csak majdnem maradéktalan – másolása.
- ♦ Azt sem kellene elfelejteni, hogy (higgyék el nekem, hogy nem a rendszerváltás előtti idők iránti nosztalgiairól van szó) igen jól emlékszem számos külföldi irígy csodálatára, amikor az egy intézményben, egymásra utaltan működő országos szakkönyvtárat és tájékoztatási intéz-

ményt látta. Tévedés ne essék: Dévényen túli vendégekről van szó.

Talán jobb lenne, ha külföldről fejlesztési tapasztalatokat vennénk át és nem szüntetnénk meg – ad absurdum – a kilenclyukú hidat, hiszen olyan sincs külföldön. No de félre a tréfával – nem győzöm eléggé hangsúlyozni: használokból, funkciókból és szolgáltatásokból kell kiindulni, minden egyéb mondvascinált indok és szempont helyett.

Még néhány szót a megyei könyvtárakról. Mivel valóban minden megyei könyvtár lát el városi funkciókat is (szerintem – bár ezzel nem csak Zsidai József, hanem több más tanult barátom sem ért egyet – emellett változatlanul látnak el és jó, hogy ellátnak megyei funkciókat is), önmagában nem lenne ellenezhető egy olyan javaslat, hogy a megyeszékhelyen egy könyvtár (nem beszélve persze fiókokról, vagy éppenséggel – városi könyvtáraknak szerzőnk is megengedi – hálózatról) lássa el mind a városi, mind a – maradék – megyei funkciókat. Más kérdés, hogy ismét csak hibás a felszámolási gondolkodás. Elég gond lesz a különböző önkormányzati források egy csatornába terelése és a megyei pénz megmentése. A tényleges könyvtár-felszámolás ebben az esetben sem használ, csak árt mindenkinek, kitüntetetten az olvasóknak.

Ennyi volt a mondandóm arról, hogy hova, milyen „igazságokhoz” vezet az a hibás gondolati kör, amely nem valós indokokra épít javaslatokat, hanem egy elképzelt célhoz, javaslatához halászik gyenge lábon álló indokokat.

Veszélyes – és improduktív – vizeken evezve

Megkísértem Zsidai József javaslatának általános elemzését. A nyájas olvasó tán észrevehette, hogy sohasem utaltam hazai hatalmi, igazgatási és egyéb viszonyainkra. Mielőtt azonban néhány, ezekből származó következményre rátérnék, megint egy általános elvet szeretnék tisztázni – mintegy a korábban rögzített alapelvek ellenpontjaként:

Nem tartozom azok közé, akik könyvtári rendszerünk kebelén belül arra szólítanak fel, hogy harcoljunk minden korábbi „hadállásért”, „vívmányért”. Nem, ami valóban felesleges és pusztulásra érett, és amit fenntartója kellő szakmai és

közgazdasági tájékozódás után, az érdekeltek érveinek meghallgatása és – különösen – az olvasók érdekeinek vizsgálata után pusztulásra ítél, az pusztuljon. Maguk az egyes könyvtárak se kiabálós, felháborodott utóvédharcokat folytatásának, hanem igyekezzenek magukon is segíteni, akár – időnként súlyos – áldozatok árán is. Az elvileg is hibás és gyakorlatilag is eredménytelen áldozatokat viszont el kell vetni.

Ezek után lássuk a veszélyeket:

Az ország közgazdasági adottságai olyanok, hogy a mindenkor hatóság természetes készletét érez minden felszámolási javaslat támogatására. Bízunk benne – az optimizmus a könyvtáros lelkének balzsama –, hogy csupa kiváló hivatalnok kezébe kerülnek az ilyen javaslatok, akik – ha az olvasók/használók szempontjait nem is mérlegelik (bár szép lenne olyanokra számítani, akik ezt is megteszik) – legalább arra rájönnek, hogy drágább a leves mint a hús; a végére csak egy költségvetési/"elosztási" kérdés marad: milyen forrásból fedezzük a többletköltségeket.

Ha pedig hiába számítunk ilyen kiváló hivatalnokokra? Nos, akkor jó lesz, ha a könyvtárügy, különös tekintettel az egyetemi könyvtárakra, máris keresi azt a jó fogású botot, amivel ütheti a megölt könyvtárak sírjából fakadó pénz nyomát. Vagy netán komolyan lehet venni (nemcsak e honban, hanem értelemszerűen bárhol is), hogy a Népjóléti Minisztérium, az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium, vagy a Földművelésügyi Minisztérium majd tálcán kínálja fel a könyvtári rendszernek a megtakarított pénzt (persze ha lenne)? Vagy ha – ne adj' Isten – a Pénzügyminisztérium avatkozna be, akkor az ország költségvetésének jelenlegi helyzetében vajon nem nyelné le mohón még ezeket az obulusokat is (mármint ha lennének „nettó obulusok” a költségek levonása után)? Végül is a könyvtárak hekatombáját semmiért áldozná fel az, aki megfogadná a javaslatot.

***

Az olvasóknak, a könyvtáraknak, a könyvtárosoknak és e hozzászólás szerzőjének pedig maradjon meg az a reménye, hogy azért megeshet, hogy a józan ész és a társadalmi – ha úgy tetszik nemzeti – érdek diadalmaskodik.

ORSZÁGOS DIGITÁLIS KÖNYVTÁRI EGYESÜLÉS (National Digital Library Federation) alakult az USA-ban 1995 májusában, egyelőre 15 nagy tudományos könyvtár, valamint a Commission on Preservation and Access részvételével. Az Egyesülés célja: az USA kulturális örökségét minél teljesebben tükröző osztott, nyílt digitális gyűjtemény szervezése és általánosan hozzáférhetővé tétele (az Internet útján). Az állományt az Egyesületet alapító és a később csatlakozó könyvtárak elektronikus formában használható dokumentumai, illetve a jövőben digitális formára konvertálendő dokumentumok alkotják. A résztvevők tartalmilag összehangolják digitalizálási terveiket; egységes szabványokat és gyakorlati eljárásokat alkalmaznak.

(*Universal Dataflow and Telecommunications Newsletter*, 1995. nyár)